

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Шульженко А.В.,

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ*

УДК 343.131

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Питання застосування поліграфа під час кримінального провадження було і є актуальним не тільки в Україні, але і в інших країнах світу. Світова юридична спільнота зовсім неоднозначно сприймає висновок поліграфолога в якості джерела доказів. Низка високорозвинених країн відмовилась від висновків психофізіологічної експертизи як способу доведення вини або невинуватості особи, серед яких є Великобританія, Німеччина, Польща, Білорусь, Австралія, Австрія. У деяких країнах використання поліграфа взагалі заборонене. Д.А. Мовчан зазначає, що британські психологи поставили під сумнів практично всі аспекти застосування поліграфа, зокрема точність. У висновку було перераховано способи, із застосуванням яких детектори можуть бути ошукані, а ні в чому невинні люди визнані винними [1, с. 258]. Серед країн, які активно користуються послугами поліграфологів є Японія, Ізраїль, США, Канада, Індія, Китай, ОАЕ та інші. Вичерпний перелік цих країн навіть складно уявити.

В Україні поліграф використовується в правоохоронній діяльності починаючи з 1992 р., але за весь цей час неодноразово поставало питання допустимості застосування цього пристрою, а також достовірності відомостей, які отримуються за допомогою нього. Тобто основне питання, яке пов'язується з поліграфом – оцінка доказу – експертного висновку, яке є головним у процесі доказування.

Питання, пов'язані з поліграфом, піднімали у своїх працях такі вчені, як П.С. Антонюк, Р.С. Белкін, К.В. Бубон, Я.В. Комісарова, О.І. Мотлях, Ю.К. Орлов, М.А. Селіванов, В.М. Тертишник, З.Л. Шагапсоев та ін. Водночас одні вчені стверджують про недопустимість використання поліграфа, а інші допускають використання цього технічного пристрою під час проведення слідчих дій, але питання залишається актуальним досі й потребує законодавчого врегулювання.

Метою дослідження є аналіз нормативних джерел, які регулюють судово-експертну діяльність України, зокрема діяльність експертів, які проводять дослідження з використанням поліграфа.

В Україні діє низка нормативних актів, у яких зазначається порядок і підстави використання поліграфа під час кримінального провадження. Це і Постанова КМУ від 11.05.2017 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Держав-

ному бюро розслідувань», і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 р., й інші нормативні акти.

Висновки психофізіологічної експертизи сьогодні приймаються як джерела доказів, але складність питання полягає у низці не вирішених щодо експертизи і експертів питань на законодавчому рівні. По-перше, звертає на себе увагу те, що психофізіологічна експертиза не має єдиної методики, яка б мала державний стандарт і буда внесена в Реєстр методик проведення судових експертиз. Серед методик має місце лише методика проведення психологічної експертизи й інших психологічних досліджень. Із самої назви – психофізіологічна експертиза – не зовсім зрозумілим є те, чи стосується вона дослідження психологічних особливостей особи, чи психіки. Якщо перевагу серед поліграфологів складають психологи, то правильніше було б сформулювати поняття експертизи як психолого-фізіологічної, щоб уникнути подвійного тлумачення: судово психіатрична експертиза вирішує питання осудності і за правилами роботи з поліграфом до дослідження не допускаються особи з хворою психікою.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, експертних досліджень та науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень теж відсутня психофізіологічна експертиза, тому і відсутній предмет її дослідження, не сформульовано стандартні питання, на які могла б відповідати така експертиза.

У Реєстрі атестованих судових експертів відсутні відомості про осіб, які є експертами-поліграфологами і спеціалізуються на дослідженні відповідних об'єктів і складанні висновків психофізіологічної експертизи. Такі експерти є не тільки несудовими експертами за назвою, тому що їх функції пов'язані не лише із завданнями правосуддя, але і не стосуються такого державного органу, як Міністерство юстиції.

Відмінність між поняттям «експерт», «судовий експерт», «спеціаліст» нами досліджувалась раніше. Так, «судовий експерт» – той, хто стосується судового процесу, правосуддя. Поняття «експерт», яке не пов'язане з правосуддям, стоїть ближче до поняття «спеціаліст». Тому діяльність експерта-поліграфолога носить довідковий, консультативний, а не засвідчувальний, доказовий характер.

У деяких джерелах спеціаліст поліграфа характеризується як спеціаліст, який володіє державною мовою, має ступінь «магістра» і здобув післядипломну освіту за програмами підготовки спеціалістів поліграфа. Але жоден документ не відповідає на низку запитань. Перше запитання: якою повинна бути базова освіта поліграфолога: медичною, психологічною, технічною або юридичною? На нашу думку, таким спеціалістом може бути лише психолог або особа з медичною освітою, тому що саме ці спеціальності обізнані у протіканні фізіологічних процесів, реакцій людини, що допомагає під час проведення дослідження. Друге питання стосується органу, який готує поліграфологів і надання такої особи основ юридичних знань. Третє питання стосується статусу поліграфолога: це або оператор пристрою, який слідкує за справністю самого механізму, або особа, яка тлумачить отриману інформацію, або особа, яка лише проводить дослідження, або методист. Одна особа не може поєднувати всі ці ролі.

Під час кримінального провадження спеціальні психофізіологічні знання поліграфолога можуть використовуватись під час таких слідчих (розшукових) дій:

1) виконання оперативними підрозділами доручень слідчих. Регламентація: Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. Для перевірки свідчень підозрюваного, свідка, потерпілого, заявника можливе використання технічних засобів, одним із яких є поліграф. Проведення психофізіологічних досліджень дозволяє:

- оцінити достовірність інформації, яка повідомляється особою, яка опитується;
- отримати від відповідної особи фактичні дані, які мають значення для швидкого або своєчасного проведення слідчих дій;
- отримати деталізовану інформацію;
- установити причетність особи до скоєного злочину;
- обмежити коло підозрюваних осіб;
- визначити ролі співучасників злочину [2, с. 153];

2) консультація поліграфолога під час проведення слідчих дій за участю потерпілого, свідка і підозрюваного (допит, слідчий експеримент). Регламентація: ст. 71 КПК України. Р.С. Белкін зазначає, що навіть якщо можна допустити застосування поліграфа під час допиту, то результати його застосування не повинні мати доказового значення, а можуть використовуватись слідчим лише як орієнтуюча інформація [3, с. 54]. Спеціаліст-поліграфолог може залучатися до проведення таких слідчих дій, як допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент, але найчастіше використовується саме під час проведення допиту і може бути як до початку допиту, так і після його проведення [4, с. 193];

3) допит спеціаліста в суді. Регламентація: ст. 360 КПК України. Під час допиту можна конкретно з'ясувати, якими методиками користувався поліграфолог, чому саме дійшов таких висновків, а також з'ясувати низку важливих запитань, які вини-

кають під час кримінального провадження у зв'язку із використанням спеціальних знань;

4) судова психологічна експертиза, методика проведення якої має офіційну реєстрацію. Експерт під час проведення судової психологічної експертизи має право як метод дослідження використати поліграф. Використання ж у судово-психіатричній практиці поліграфа є недоречною, тому що сама психіатрична експертиза признається у випадку сумнівів щодо адекватності особи. Поліграф обмежено для застосування до недієздатних осіб, а судово-психіатрична експертиза може встановити це і без поліграфа. Регламентація: Закон України «Про судову експертизу»;

5) використання поліграфа під час проведення судової психофізіологічної експертизи. Але сам висновок може бути розцінено судом лише у випадку виконання його судовим експертом відповідно до методики, внесеної до переліку методик проведення судових експертиз. Потрібним є також прийняття Закону «Про використання поліграфа», який би регулював механізм використання спеціальних знань не тільки під час кримінального провадження, а й інших видів проваджень. Регламентація відсутня. Про це зазначає також І.О. Крицька [5, с. 117], О.М. Скрябін [6, с. 190]. С.М. Зеленський, І.С. Ткаченко зазначають, що використання поліграфа потребує значних змін у законодавстві [7, с. 51]. Сайт Асоціації поліграфологів посилається на розділ 6 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз і судових досліджень»: «Із метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитись опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа», але саме опитування – це не судова експертиза. Опитування тлумачиться Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р., де у ст. 8 закріплено право органів, що здійснюють ОРД, опитувати осіб за їх згодою. Тому використання поліграфа є видом опитування. При цьому отримана таким чином інформація не може бути доказом по справі, тому що не є джерелом доказів, чітко визначених ст.84 КПК України;

6) використання поліграфа для проведення психофізіологічного дослідження. Регламентовано: Постанова КМУ від 11.05.2017 р. № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань». Так, за допомогою поліграфа можна отримати не тільки додаткову інформацію, яка правильно зорієнтує слідство, а й виявить брехню або підтвердить достовірність свідчень.

Слід визначити основні проблеми, які виникають у зв'язку із застосуванням спеціальних поліграфічних знань:

1) психофізіологічна експертиза може призначатись повторно. У деяких випадках, про які стверджують практикуючі юристи, одна й та сама особа досліджується за допомогою різних спеціалістів поліграфологів на різних видах поліграфа, оскільки кількість повторних експертиз законом не регламентована;

2) психофізіологічна експертиза не має випадків призначення додаткової експертизи, тому що під час підготовки до дослідження експерт не виходить за межі кримінального провадження, підбирає запитання, які б максимально розкрили суб'єктивну сторону під експертного;

3) комплексна судова експертиза, в яку б входило використання поліграфа, теж на Україні не проводиться. Але вдосконалення законодавства зробить це можливим у майбутньому;

4) під час проведення дослідження із застосуванням поліграфа нерідко спеціаліст-поліграфолог отримує від підозрюваного, який досліджується як свідок, або від підозрюваного безпосередньо зізнавальні свідчення. Але жоден експерт-поліграфолог з етичних міркувань не бере на себе відповідальність у зв'язку з цим. Кожен із них вважає, що відбиранням показань у кримінальному провадженні – це прямий обов'язок слідчого. Із метою збирання доказів слідчий має право опитати експерта щодо проведених досліджень, отриманих результатів і почутого від експерта. Такі свідчення відповідно до положень кримінального процесуального законодавства будуть непрямими доказами. Можна вирішити питання експертної ініціативи в цьому випадку.

Під визначення самого поліграфа підпадають декілька технічних пристроїв, один із яких з недавнього часу виготовляється в Україні. Поліграф – технічний багатоканальний (зокрема має канал для виявлення протидії) реєстратор психофізіологічних реакцій суб'єкта дослідження, який дає можливість виявляти і фіксувати психофізіологічні реакції суб'єкта дослідження на певні стимули (подразники) шляхом перетворення його психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові сигнали, які відображаються у вигляді кривих на поліграфах. Перший український поліграф «Рубікон» має 7 реєстраційних каналів і 5 років гарантії (згідно з ДСТУ 8692:2016, введеним у дію 15.11.2016 р.). Цей пристрій схвалено Мінюстом і обов'язковий до застосування в прокуратурі та Державному бюро розслідувань. Окрім «Рубікону», поліграфологами використовуються апарати Ахсцитон (США), Lafayette (США), Кріс (Росія), Епос (Росія), кожен із яких має свої вади і відхилення від державних стандартів і часткову відповідність. Потрібно зробити акцент на тому, що український апарат є новим, сучасним, найкращим і тому дослідження повинно відбуватися саме на ньому. Інші апарати не відповідають вимогам в повному обсязі, потребують посиленого контролю за станом, у випадку псування можуть виникнути проблеми з ремонтом.

Спеціалістом поліграфа є працівник органу прокуратури, який має освітній ступінь магістра чи спеціаліста й отримав післядипломну освіту за програмою підготовки спеціалістів поліграфа відповідно до вимог законодавства України про порядок отримання післядипломної освіти, та функцій ними обов'язками якого передбачено проведення такого опитування» (Інструкція про порядок використання поліграфів діяльності органів прокуратури України).

Але виникає питання про те, яка базова освіта має бути у поліграфолога, для того, щоб його висновки були компетентними: лікар, психолог, юрист, технік, але це питання залишається нерозглянутим. А також виникає запитання: хто є поліграфологом? Це особа, яка технічно обслуговує, контролює справність апаратури, яка читає поліграми і робить за ними висновки або той, хто має спеціальну освіту психолога і контролює, окрім апаратури, поведінку піддослідного, законодавство не дає відповіді й на це запитання.

Експерт-поліграфолог – професія, яка офіційно була затверджена в 2010 році в Національному класифікаторі професій України (код професії – 2144.2), але це не судовий експерт. Відмінність між визначеннями полягає у тому що, судовий експерт – той, хто має відношення до правосуддя, обслуговує судовий процес. А експерт не має відношення до судового процесу, він знаходиться за функціями ближче до спеціаліста [8, с. 132].

Експертиза призначається за ухвалою суду, а отримання висновку спеціаліста передбачене процесуальними діями слідчого і прокурора. Але висновок експерта і спеціаліста – різні документи за рівнем відповідальності за них тих, хто їх склав.

Можна погодитись із пропозицією О.В. Ковальнової., що поліграф потрібно внести до переліку засобів, які використовуються під час допиту [9, с. 151].

Одне із завдань використання спеціальних знань поліграфолога – зняття підозри з невинуватої особи, яке є важливішим, ніж підтвердження вини підозрюваного. Крім цього, використання поліграфа націлене на всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, а також з'ясування обставин, які обтяжують або пом'якшують покарання. Ще однією метою є розшукування осіб, які переховуються від слідства та суду, пропали безвісті.

Висновком до нашого дослідження є пропозиції щодо внесення доповнень до нормативних документів, які регулюють судово-експертну діяльність під час кримінального провадження. Лише у такий спосіб висновок психолого-фізіологічної експертизи може бути визнано повноцінним джерелом доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мовчан Д.А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття і розслідування злочинів. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 5. С. 256–262.
2. Лантух Э.В. Современные возможности и проблемы производства психофизиологических экспертиз с использованием полиграфа при производстве по уголовным делам. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2012. № 2 (54). С. 152–155.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3х т. Москва. Юристъ, 1997. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
4. Лешкович Т.А. Формы використання поліграфа в кримінальному провадженні України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6–1. Т. 2. С. 192–195.

5. Крицька І.О. Допустимість застосування поліграфа у діяльності органів, що проводять досудове розслідування (в Україні та зарубіжних державах). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2013. Випуск 5. Том 2. С. 115–119.

6. Скрябін О.М. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. Випуск 1. Том 3. 2014. С. 189–194.

7. Зеленський С.М., Ткаченко І.С. Процесуальні та криміналістичні вимоги щодо використання поліграфа

у кримінальному провадженні України. Криміналістичний вісник. 2016. № 2 (26). С. 46–52.

8. Шульженко А.В. Процесуальний статус і особливості процесуальної діяльності експерта й спеціаліста. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 19. С. 132–134.

9. Ковальова О.В. Використання поліграфа для збирання вербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Криміналістичний вісник. 2013. № 2 (20). С. 148–153.

Шульженко А.В. ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу проблем, які виникають під час кримінального провадження при застосуванні спеціальних знань, пов'язаних з поліграфом, а також автором запропоновано шляхи вирішення таких проблем, що полягають у внесенні змін до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: експерт, судовий експерт, спеціаліст, дослідження, поліграф, психофізіологічна експертиза, слідча дія.

Шульженко А.В. ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИГРАФА В ХОДЕ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Статья посвящена анализу проблем, которые возникают в ходе уголовного производства при использовании специальных знаний, связанных с полиграфом, а также автором предложены пути решения таких проблем, которые заключаются во внесении изменений в действующее уголовное процессуальное законодательство Украины.

Ключевые слова: эксперт, судебный эксперт, специалист, исследование, психофизиологическая экспертиза, следственное действие.

Shulzhenko A.V. PROBLEMS OF USAGE POLYGRAPH'S AT CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the analysis of problems that arise during the criminal proceedings in the application of special knowledge related to the polygraph, as well as the author proposed ways to solve such problems, consisting in making changes to the current criminal procedural legislation of Ukraine.

The application of special knowledge in the criminal process of Ukraine requires a complete legislative settlement. During criminal proceedings, there is often a need for specialist knowledge in gathering evidence. The expert's conclusion is known to be the source of evidence. Forensic research is conducted by a certified expert. Exception is only polygraph examination. Polygraph is a kind of psychophysiological equipment. The equipment responds to changes in human psychophysiological reactions. They relate to breathing, sweating, pressure, etc.

During pre-trial proceedings, the polygraph is used by operational staff. Among investigative actions carried out with the usage of a polygraph, there is questioning, presentation for identification, investigation of an experiment, etc.

Prospects for the introduction of a polygraph involved the establishment of a person's involvement or non-involvement in the commission of a crime, with full and objective investigation of the proceeding's circumstances, with the search for persons who are hiding from justice.

Conducting a psychophysiological study using a polygraph has a number of unregulated moments in the law. One of the controversial issues is the education of an expert who conducts psychophysiological research. The second point is the regulation of psychophysiological research in general. The third point concerns the admissibility of using the expert-polygraph examiner's conclusion as evidence. Thus, the usage of a polygraph as a special technical means since 1992 in Ukraine is not completely regulated. The criminal procedural code has been changed twice, but the position on the polygraph of normative reflection has not yet been found.

There is no information about the psycho-physiological examination in the "Instructions for appointment and conducting forensic examinations and studies", the methodology for conducting an examination with a polygraph has no state registration. Worthy of note is the fact that the Criminal Procedure Code regulates in detail only the conduct of mandatory examinations. Examination using a polygraph does not apply to such examinations. The polygraph examiner should be evaluated as a specialist's reference.

There is no denial that the polygraph contributes to the disclosure of crimes, the acquittal of innocent people, but the machine can not judge any factor in place of man. The polygraph does not measure the truth, but only the physiological characteristics of a person. It is proposed to introduce a polygraph for technical means that can be used during investigative (search) actions. Unfortunately, evidence obtained by using a polygraph can not be considered acceptable.

Key words: expert, court expert, specialist, research, polygraph, psychophysiological examination, investigative action.